

ВИНИЩЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МІСТА БЕРДИЧЕВА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Бердичів відноситься до тих українських міст, які мають багату єврейську історію. Здавня за ним закріпилася назва «Волинський Єрусалим» і для цього були об'єктивні підстави, адже переважну частину жителів міста становили саме євреї. Так, згідно перепису 1897 року тут мешкало 41617 представників цієї національності, що становило біля 80% населення. В силу ряду політичних, соціальних та економічних чинників першої половини ХХ століття їх кількість різко скоротилася в результаті міграційних процесів. Напередодні Другої світової війни, згідно перепису 1939 р., їх нараховувалося 23266 осіб. Напередодні вступу нацистських військ до міста лише незначна частина з них встигла евакуюватися. Майже всіх, хто залишився, чекала страшна доля.

Німецькі війська увійшли до Бердичева 7 липня 1941 р. Вже через 3 дні військової комендант видав наказ, яким зобов'язав євреїв міста здати особисто йому контрибуцію у вигляді 15-ти пар хромових чоботів, 6-ти персидських килимів та ста тисяч рублів.

Як описує у своїй праці Василь Гроссман «Убивство євреїв в Бердичеве», на основі свідчень місцевого жителя столяра Герша Гітермана, якому на шостий день окупації вдалося втекти з міста і перебратися через лінію фронту, поодинокі розправи над євреями розпочалися вже з перших днів. З прилеглих до Житомирського шосе вулиць Великої Житомирської, Малої Житомирської та Штейнівської з будинків почали зганяти євреїв до шкірзаводу, що знаходився поряд. Там їх примушували стрибати до ям, котрі були заповнені їдким дубильним розчином для шкір. Тих, хто відмовлявся це робити, просто пристрілювали. Таким страшним чином німці розважалися: «дубили жидівські шкури».

Ще одну «розвагу» німці влаштували в місцевій синагозі. Зібравши там представників старшого покоління, примусили їх проводити богослужіння і просити прощення у Бога за «злодіяння», вчинені євреями проти німців. Після цього входні двері в приміщення забили цвяхами і підпалили разом з людьми.

В перші дні окупації Бердичева нацисти зігнали до місцевого млина, який знаходився біля річки Гнилоп'ять, кілька десятків єврейських жінок. Їх змусили повністю роздягнутися і пообіцяли подарувати життя тим, хто перепливе на протилежний берег. Однак тим з них, кому вдавалося це зробити, відразу наказували пливати в зворотньому напрямку. І так чинили до того часу, доки всі не потопилися. Це була ще одна страшна «розвага» німців, ціною якої були людські життя.

Такі поодинокі злочини здійснювалися не за наказом вищого керівництва, а за власною ініціативою окупантів. Однак саме страшне чекало єврейське населення Бердичева ще попереду.

Перша масова розправа, за свідченнями місцевої жительки Огнев'юк Євгенії Феофанівни, розпочалася ще в середині липня 1941 р. Приводом до неї послугувала відмова одного з місцевих євреїв виконувати примусові роботи з прибирання міста. В свою чергу, німецькі наглядачі змусили його викопати яму, привселюдно розстріляли і наказали іншим євреям закопати його в ній. Після цього випадку серед німецьких солдатів почали ширитися чутки, що в єврейському районі Бердичева – Пісках, євреї з кулеметів обстріляли німців і навіть вбили їхнього офіцера. У відповідь на це на території костелу Кармелітів босих нацисти розстріляли біля 300 євреїв. Своїм жертвам вони попередньо повідомили, що, як і в попередні дні, ведуть їх на роботи по благоустрою міста.

Протягом 7-9 серпня 1941 року почалося виселення єврейського населення до гетто. Його було визначено в районі між місцевим базаром та річкою Гнилоп'ять (так званий район Ятки).

На виселення вулиць Білопільської та Махнівської виділили по одному дню. З майна люди могли взяти тільки м'яке, наприклад ковдри, постільну білизну тощо. Місцеві поліцаї часто самі витягували євреїв з їхніх жител, таким чином скорочуючи денний термін до 2-3 годин. Коли люди виходили зі своїх помешкань, то поліцаї забивали двері. Однак слідом приходили німецькі солдати, розбивали двері і здійснювали погроми в житлах: все, що їм було необхідним вони забирали, все інше били і ламали. Меблі викидали на вулицю і солдати використовували її в якості дров для приготування їжі. Не відставали в цьому питанні і місцеві жителі. Користуючись безнаказаністю від нової влади, вдиралися до щойно опустілих помешкань і грабували їх.

Єврейське населення Бердичева масово рухалося у напрямку центру міста, тягнучи за собою пожитки у вузлах, малих дітей на руках та немічних старих. У страшну невідомість йшли цілі родини, друзі, сусіди та й просто знайомі. Їх заселяли у старі халупи на вулицях Штейнівська, Муромська та Староміська по 5-6 сімей в кожну. Враховуючи той факт, що єврейські родини того часу були достатньо численними, то в кожній кімнаті ютилося біля 10 людей.

Виходити за межі гетто дозволяли лише за продуктами і то, лише після шостої години вечора, коли на місцевому базарі придбати вже нічого не можна було. В інший час покидати територію суворо забороняли, погрожуючи за це розправами. Однак, щоб вижити і роздобути собі харчі люди порушували це правило. Відсутність будь-якої огорожі та незначна кількість охорони дозволяли це робити. Були випадки, коли євреїв виловлювали на базарі. За це місцеві поліцаї їх могли побити, або посадити на декілька діб до підвалу, що знаходився біля поліцейського відділку. Проте голодних людей це не зупиняло. Вони знову і знову покидали гетто в недозволений час, щоб хоч якось прокормити себе і свої сім'ї.

Переселення бердичівських євреїв до гетто завершилося 22 серпня 1941 р., а вже 27 серпня каральний загін відібрав звідти біля 1300 молодих та сильних чоловіків, мотивуючи це потребою їх праці на сільськогосподарських роботах в найближчих селах. З гетто їх по кілька десятків відводили на територію базару, доки не зібрали

потрібну кількість. Під вечір сюди стали під'їздити вантажні машини, в які садовили людей і везли за межі міста, де і розстрілювали. Родичі, які залишалися на території гетто нічого не знали про долю своїх близьких. Лише згодом їм вдалося дізнатися про загибель рідних та знайомих від місцевих поліцаїв. Вони зазначали, що розправа відбувалася неподалік села Хажин Бердичівського району.

Протягом 15-16 вересня 1941 р. бердичівське гетто зменшилося ще на 15 тис. осіб. Напередодні спеціальний німецький загін і поліцаї обходили всі будинки, що знаходилися в межах гетто і виганяли все єврейське населення на територію базару та прилеглі вулиці. Забирали абсолютно всіх. На руках несли навіть важкохворих. На території базару знаходився німецький офіцер – командир загону та начальник поліції. Вони перевіряли професії євреїв чоловічої статті. Лікарів, фармацевтів, кваліфікованих ремісників відправляли назад до гетто, деякого навіть з сім'ями. Усіх інших погнали в район хутору Шлемарка, що знаходився між дорогами на села Райгородок та Жидівці (сучасна назва Радянське). Там вже попередньо були викопані ями військовополоненими. Місцеві поліцаї згодом розповідали деталі цієї страшної події. На певній відстані від ями сидів німецький офіцер зі штабом. В оточенні німецьких солдат та місцевих поліцаїв євреїв партіями по 40-50 чоловік підводили до нього. Йому вони мали віддати усі наявні у них гроші та цінності. Після цього їх змушували роздягнутися до нижньої білизни, підводили до ям і стріляли. Розправи здійснювали як німці, так і українські поліцаї. Малих дітей часто кидали до ям живими, щоб не витратити на них боєприпаси.

Останнє масове виселення євреїв з бердичівського гетто з метою розстрілу відбулося 29-30 жовтня 1941 р. На цей раз вже не зважали на спеціалізацію людей, а забирали усіх. Врятуватися вдалося лише тим, хто попередньо втік з території гетто. Євреїв зігнали до підвалу місцевого музею, який розташовувався в приміщенні костелу Босих кармелітів. Згодом з них знову відібрали кращих спеціалістів (біля 150 осіб). Тих, хто залишився, вивели в західну частину міста і розстріляли. Кількість загиблих цього разу налічувала біля 2 тисяч. Тих євреїв, яким вдалося утекти з гетто, згодом виловили і розстріляли поодинокі на Червоній горі.

Станом на 1 березня 1942 р. бердичівське гетто, що знаходилося в районі Яток перестало існувати. Відібраних євреїв-спеціалістів переселили в новостворене гетто на Червоній горі. Звідти їх щоденно зганяли на роботу в різні райони міста. Однак до початку літа розправилися і з ними.

Німці продовжували виловлювати і знищувати поодиноких євреїв та тих, хто їх укривав до останніх днів свого перебування в місті. В окупованому Бердичеві вдалося врятуватися лише 10-15 представникам цієї національності.

5 січня 1944 р. місто Бердичів було звільнено від фашистських окупантів. А вже 25 січня 1944 р. постановою виконавчого комітету Житомирської обласної ради було створено Житомирську обласну комісію по обліку втрат та розслідуванню злочинів, скоєних німецько-фашистськими загарбниками і їх спільниками на території Житомирської області. В рамках розслідувань в місті Бердичеві було розкрито місця розстрілів місцевого населення. Для цього було створено спеціальну медично-судову комісію під головуванням лікаря Фесюка М. В. До її складу також увійшли лікарі Дацкевич Г. Ц., Піоро С. П., Осінський О. В., уповноважений Житомирською обласною комісією молодший лейтенант міліції Михайлов К. В., член міської комісії майор держбезпеки Ситкевич А. Е. і місцевий священик - отець Миколай. В одній з могил, зверху були виявлені трупи молодих жінок із зав'язаними ротами. По ряду ознак, комісія припустила, що перед стратою вони були згвалтовані. На більшості померлих спостерігалися вогнепальні пошкодження переважно в черевну порожнину та груди. В деяких могилах були виявлені залишки людей з простреленими потилицями. На дітях слідів вогнепальних поранень виявлено не було. Цей факт підтвердив розповіді місцевих поліцаїв, що їх до ям кидали живими з метою економії боєприпасів.

Нині на місцях цих могил встановлені пам'ятники як символи тих трагічних подій - в пам'ять про загиблих ні в чому невинних людей, життя котрих було обірване лише через те, що за національністю вони були євреями.